

Kulturresevat som geografiskt laboratorium?

Clas Tollin, välkänd agrarhistoriker från Sveriges lantbruksuniversitet, var en av inledningsstalarna till konferensen ”Praktiskt arbete i historiskt landskap” 26–27 oktober 2010 arrangerad av Riksantikvarieämbetet och Hantverkslaboratoriet vid Göteborgs universitet i Mariestad (Hantverkslaboratoriet 2010). I inledningsanförandet påtalade Tollin att det är svårt för oss att förstå hur människorna levde innan den agrara revolutionen. Bondens liv kännetecknades framförallt av brist: brist på tid (dragarna var långsamma, redskapen sämre etc), brist på gödsel, brist på energi och brist på kalorier. Den enda källan till fett med någorlunda god tillgång var hasseln. Landskapet kan indelas i ett antal grundelement, enligt Tollin. Tomt och byggnader, åker inklusive attribut (ger mat åt människor), ängen (ger vinterfoder åt djuren), betesmark (ger sommarfoder åt djuren), skogen och skogsbete (ger mat åt djuren och ved, virke och annat till människan), specialodlingar som fruktträdgård, humlegård och kålgård, hägnader och fredingssystem, vägar och fägor och ett antal punktobjekt som källor, råmärken, fornlämningar, husgrunder mm. Syftet med konferensen var att skapa kontakter och erfarenhetsutbyten mellan dem som arbetar praktiskt med våra historiska kulturlandskap. Mötet blev mycket givande med två väldigt inspirerande dagar. Ett uppföljande möte hölls på Sveriges Lantbruksmuseum Julita gård

och Nordiska museet 20–21 oktober 2011.

År 2008 beslutade länsstyrelsen att förklara fastigheten Vallby Sörgården (figur 1) som ”kulturresevat”. Syftet med kulturresevatet är att bland annat bevara ett värdefullt kulturpräglad, västgötskt slättlandskap som utgörs av en ovanligt komplett och bibehållen bondgård. Riksantikvarieämbetet (RAÄ) hade tidigt initierat en idé om att kunna jobba med värdefulla kulturmiljöer på liknande sätt som Naturvårdsverket arbetat med naturresevat. Begreppet kulturresevat kom fram i samband med diskussionerna om den nya Miljöbalken och resevatsformen infördes 1999. Idag har vi 39 kulturresevat över landet (Riksantikvarieämbetet 2011). Ansvaret för tillsynsvägledning av våra kulturresevat är RAÄ. Detta innebär bland annat ansvar för att samordna, vägleda, följa upp och utvärdera samt informera om arbetet med Sveriges kulturresevat. Jag har haft förmånen att besöka ett antal kulturresevat och anser att våra kulturresevat är en viktig källa till kunskap om kulturlandskapets historia samt att de ger en bild av landskap som i stora drag har försvunnit. Det är ju också syftet med resevatsformen.

När jag tillsammans med mina studenter under hösten 2011 träffade Sigun Gröning, som företräder verksamheten på Vallby Sörgården, påpekade Gröning betydelsen (enligt Tage Danielssons ordspråk) av att ”Om man vägrar se bakåt och inte

vågar se framåt, så måste man se upp"! Dåtid och framtid är ett återkommande diskussionsämne för studenterna och oss lärare under exkursioner, fältkurser och seminarier. Mina kolleger Evalena Öhman (landskapsarkitekt), Pierre Nestlog (trädgårdsmästare) och jag själv som geograf försöker ge studenterna perspektiv utifrån våra respektive kunskapsområden inom "Biologiskt kulturarv" och "Trädgårdens hantverk" (två kandidatprogram vid Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet) och vi försöker lyfta fram frågor

kring olika begrepp som studenterna möter i vardagen och under sin utbildning (Magnusson 2009, Magnusson & Saltzman 2010). Spännande diskussioner med frågor om hur vi kan sätta in "kunskapen om kulturarvet i ett modernt sammanhang" och där "hållbar utveckling" finns med som ett viktigt inslag.

Under ett av höstens seminarier (28 oktober 2011) var diskussionsämnet "grönt kulturarv". Studenternas reflektioner var många. I samband med seminariet skulle alla läsa ett antal artiklar (se litteraturlistan

Figur 1. Strax norr om Skövde, intill väg 200 mot Töreboda, hittar man Vallby Sörgården på vänster sida strax intill Västra stambanan. Fägatan är restaurerad av studenter vid Göteborgs universitet. Foto: Sigun Gröning 2011.

markerat med *) och boken ”Ju förr desto bättre. Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid” (Westman & Tunón 2009). Nedan följer ett kort sammandrag av seminariet.

Erik definierar begreppet grönt kulturarv som ett biologiskt kunskaps- eller geografiskt område med kulturhistoria. *Jessica* tar upp Ängsö som ett intressant exempel utifrån Bucht (2005a) som reflekterar över stillastående landskap. Ängsö är en nationalpark med ett välbevarat odlingslandskap från 1800-talet och ett betydelsefullt kulturarv från äldre tiders brukningsformer i Roslagens skärgård. När Bucht landstiger på Ängsö upptäcker hon att det inte alls var som hon förväntade sig. Hon möttes av en ålderdomlig miljö utan liv och rörelse, ett stilleben som skulle skildra de tidigare brukarnas slit och möda och inte det landskap fullt av upptrampade stigar i gräset och djur som hon var van vid. Detta kan ställas mot Katarina Saltzmans artikel (2000) om hur man ska kunna bevara någonting som ständigt är under förändring. *Veronica* önskar ett levande bevarande av det gamla odlingslandskapet och kulturarvet. Tiden får inte stanna utan vi måste se till att landskapet lever. Det kräver samverkan över kunskapsgränserna mellan geografer, biologer, trädgårdsmästare och kulturhistoriker. *Anna-Clara* hänvisar till en helt annan artikel som hon läst för flera år sedan av Torsten Hägerstrand och till naturens roll i staden och på landsbygden med hänvisning till Bucht (2005b). Enligt *Anna-Clara* så innebär nomineringen av södra Ölands odlingslandskap till världsarvslistan att man förstått helheten och att man inte bara kan bevara utan att man också måste kunna leva med och i kulturlandskapet. *Alvina*

menar att allt ligger i betraktarens öga och att kanske inget är rätt eller fel. Avslutningsvis reflekterar *Åsa* över betydelsen av biologisk mångfald och undrar vad det är för mångfald vi vill bevara? *Åsa* satte punkt för seminariet, men hon önskade en fortsatt diskussion och inte minst att vi som lärare initierade fler frågeställningar runt begreppet kulturarv.

I kulturreseervaten finns oftast tydliga spår av landskapets geologi, klimat och biologi som utgjort förutsättningarna för människans tillvaro i landskapet. När jag läste grundläggande kurser i geografi och om kulturlandskapets historia för nu snart 30 år sedan fick jag en bild av att det agrarhistoriska landskapet till viss del helt försvunnit. I våras följde jag med på en agrarhistorisk exkursion med Clas Tollin som exkursionsledare och plötsligt insåg jag att det agrarhistoriska landskapet finns här och nu. Min första tanke efter exkursionen var att jag så snart som möjligt måste ut med mina studenter för att visa var människan en gång i tiden brukat jorden, hur de levde och försörjde sig. De första kulturreseervaten som bildades är miljöer som formats av lantbruket. Senare har även tillkommit områden av varierande karaktär såsom park- och trädgårdsmiljöer, bruks- och industrimiljöer samt miljöer som präglats av fiskerinäringen, försvarsmakten eller samekulturen.

Vallby Sörgården är en för slättbygden, i norra Skaraborg, typisk 1800-talsgård, med tillhörande marker. Interiörerna präglas av tidigt 1900-tal och samtliga inventarier har tillhört gårdens tidigare ägare. Gården har en mycket väl bevarad gårdsbild med åtta byggnader. Här finns västra Götalands äldsta ladugårdar, en ålderdomlig

gårdssmedja och en komplett snickarbod med trampdriven svarv och andra ålderdomliga verktyg. Till husets trädgård hör en fruktträdgård med äldre fruktsorter och kålgård under rekonstruktion. Jordbruket bedrivs som vid tidigt 1900-tal med sjuårigt växelbruk. Häst och äldre redskap och maskiner används. Hö hässjas och havre mejas med självbindare. Kulturlandskapet består av små åkrar, odlingsrösen, öppna diken, fägor och stenmurar. Inom reservatet finns även flera järnåldersgravfält och en runsten. Arealen är 24 hektar, varav 12 hektar åkermark, 10 hektar ängsmark och 2 hektar tomt (Lindqvist 2011).

I landskapsvårdens eller kanske geografins tjänst?

Vård och skötsel av kultur- och naturlandskap är en verksamhet där många olika kunskapsområden möts. Detta är ett område som mycket väl skulle kunna intressera studenter som läser geografi vilket jag tidigare skrivit om i Geografiska Notiser (Magnusson & Lilja 2010). Studenter vid Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet får i sin utbildning praktisera ute i landskapet. Målet är att studenterna ska ges erfarenhet av restaurering och återskapande av ett landskap som ska kunna brukas och tillgängliggöras för lång tid framöver. Här kommer våra kulturresevat in. I samarbete med föreningen Vallby Sörgården och Länsstyrelsen i Västra Götaland får studenter på programmet "Landskapsvårdens hantverk" (180 hp) praktisera sina inhämtade teoretiska kunskaper i kulturresevatet Vallby Sörgården.

Ser man till kunskapsinnehållet i utbildningen är det kunskap om *materialegen-*

skaper, redskap, tekniker, och kunskap om det levande materialet i landskapet som går som en "röd tråd" genom hela utbildningen. De nyblivna landskapsvårdarna ska enligt universitetets mål med utbildningen kunna utföra insatser inom utvalda miljöer vad gäller exempelvis restaurering och återskapande av stenmurar i odlingslandskapet (figur 2) eller restaurering av fägor i våra kulturresevat (figur 3). Det finns en efterfrågan på kunskap, vilket vi försöker visa med Vallby Sörgården som exempel, om bevarandet av det vi brukar kalla kulturlandskapet. Det biologiska kulturarvet har uppkommit genom män-

Figur 2. Stängsling i stenmur på Vallby Sörgården.
Foto: Sigun Gröning 2011.

niskans bruk av naturen genom historien. Exempel på detta är ängsmarker, hamlade träd och skogsbetesmarker. Det får dock inte stanna vid bevarande. Det måste levandegöras vilket studenterna diskuterar vid våra seminarier. Ett kulturresevat får inte ”stanna” i tiden.

Vård- och skötsel av fornlämningar, stenvägar, bebyggelse, parkmiljöer och tätortsnära natur är andra exempel på värden som är betydelsefulla. För att värna om den del av den biologiska mångfalden, som har skapats av människans historiska hävd, måste olika nyckelkomponenter (nära ska ängen slås och med vilken typ av redskap) identifieras och återinföras i landskapets skötsel, eller imiteras med moderna metoder. Man har under det senaste seklet försökt bevara landskapets levande kulturarv med hjälp av olika mer eller mindre framgångsrika metoder.

Oftast har naturvården varit drivande i bevarandearbetet och fokus har legat på arter och livsmiljöer utifrån ett biologiskt perspektiv. Här tror vi att utbildade landskapsvårdare kan vara efterfrågade för att i entreprenörsskapande åtgärder restaurera och återskapa landskap utifrån en blandning av lokal och traditionell kunskap.

Landskapsvård med skötsel och restaurering förknippas vanligtvis med värdefulla landskap, och om landskapsvården ska kunna utvecklas måste både nya och gamla metoder studeras och prövas. Kunskapen om material, redskap och tekniker måste således relateras till en specifik kontext för varje enskild åtgärd. Landskapsvårdaren måste kontinuerligt tolka och värdera så att åtgärderna motsvarar det avsedda resultatet.

Figur 3. Gärdsgårdsbygge och reparation av fägata på Vallby Sörgården. Foto: Sigun Gröning 2011.

Landskapsvårdare i tjänst

En av våra första studenter, Love Örsan, som tagit examen från programmet Landskapsvårdens hantverk (vårterminen 2011) reflekterar över följande:

Det är intressant att fundera på landskapsvård och entreprenörskap. I mitt nuvarande jobb har jag märkt att de större trädvårdsföretagen här i Stockholm känner av att det finns en stor marknad för landskapsvård, men de vet inte helt vilken kompetens som krävs för att komma åt den. Den efterfrågan som finns på landskapsvårdstjänster kommer från kommun/stadsdelsförvaltning, länsstyrelse och andra större förvaltningsansvariga organisationer som Skärgårdsstiftelsen, Statens Fastighetsverk med mera. Det kan till exempel handla om att tillhandahålla inventering av kultur- och naturvärden i ett landskapsavsnitt (park/tätortsnära skog/friluftsområde) samt skriva skötselerslag/skötselplaner.

Drömmen skulle vara att se ett företag specialiserat på konsultering inom landskapsvård etablera sig i Stockholm. Kanske bestående av en kombination av tidigare studenter från Landskapsvårdens hantverk, naturvårdsbiologer och kulturgeografer. Med en samlad kompetens inom dessa områden kan man sälja högkvalitativa landskapsanalyser och heltäckande inventeringar, skötselerslag och skötselplaner som tar hänsyn till både natur- och kulturvärden, samt är förankrade i en kunskap om det hantverk som krävs för att utföra landskapsvården i praktiken. (Love Örsan, muntlig kommunikation)

Martin Sandmark som läser årskurs 2 har nyss varit på två veckors praktik på Lurö. Lurö skärgård ligger mitt i Vänern och

består av ca 250 öar. Skärgården kallas ibland Eskilsätters skärgård. Den enda ön som är bebodd året runt är Lurö, där det bor en familj. Där finns även flera privatägda hus som används som sommarstugor. På gården Stenstaka på Lurö finns vandrarhem och från och med sommaren 2007 även en restaurang. Martins arbetsuppgifter under praktikveckorna har handlat om restaurering av naturbetesmark, restaurering av ljunghed/torrhed, dragning av vandringsled och uppröjning av denna, eldning, utläggning av bojar utanför vik där havsörn häckar, uppsättning av informationsskyltar, slåtter med lie för att röja fram stängsel med mera. Martin berättar:

Jag fick mestadels fria händer att jobba ute på Lurö. Det finns hur mycket som helst att göra där ute och av en slump blev det att jag började med ett "eget" projekt att ta bort ett område som började slya igen, en ljunghed/torrhed som troligen tidigare varit del av en naturbetesmark. I utkanten av detta lilla område ligger några fornlämnningar och tanken var att jag skulle komma fram till dem och röja upp så att man ser dem bättre. Tyvärr hann jag inte riktigt med detta. Detta var något jag arbetade med själv och Sune [Sune Westerberg, skötselansvarig och vandrarhemsföreståndare på Lurö – www.luringen.se] var inte med mig utan han hade fullt upp på sitt håll (köra båt med folk fram och tillbaka till fastlandet). Men när han hade tid så drog vi rakt österut över Vänern och till Brommö skärgård där vi lade ut bojar för att båtar inte skulle åka in i en vik och störa häckande havsörnar. Vi var även till Millesviks skärgård där vi satte upp informationsskyltar. Vecka två röjde jag fram ett gammalt stängsel (med lie) och stängslade upp för att Sune skulle hämta ett gäng får som han

skulle ha där. Resten av veckan ägnades åt att vara på Vithall (en ö några kilometer norr om Lurö) och stängsla för djuren.

Praktiken gav mig enormt mycket eftersom det jag fick göra på Lurö är något som jag själv vill jobba med i framtiden, skötsel av Vänerns natur- och kulturvården. Kontakten och informationen jag fick av Sune gav mig mycket. Framförallt hans förklaringar av hur samarbetet mellan länsstyrelsen, naturvårdsverket, skogsstyrelsen, kommunerna och hur han själv fungerar (och inte fungerar). Sune pekade på flera saker som kan och behöver göras i Lurö- och Millesviks skärgård. (Martin Sandmark, muntlig kommunikation)

Love och Martin! Två landskapsvårdare som med samma mål – att på bästa sätt utnyttja lokal och traditionell kunskap för att restaurera och hålla landskapet öppet och inte minst levande. Just i skrivande stund (30 oktober 2011) är våra studenter som går årskurs 3 ute på praktik. Hanna är på Vallby Sörgården, Stefan är på Julita gård, Patrik är på Linnés Hammarby (Uppsala), Karin är på Östra Järvafältet (Sollentuna), Moa är på Gunnebo slott (Göteborg), Johan Widunder är vid Hornborgasjön, Eva är på Gräfsnäs slott (Alingsås) med flera. Våra studenter ser det som mycket positivt att få komma ut och få arbetserfarenhet och kontakter. Det ger dem en bättre start och goda förutsättningar inför att de är klara med sin utbildning.

Avslutande reflektion

Vi försöker genomsyra utbildningen i Mariestad med ett entreprenörstänkande med en blandning av både modern och traditionell

teknik, historiska kartor med kartöverlägg från smörpapper till GIS kopplat till hantverket och hantverkarskunskap. Vi träffar lokala representanter för hembygdsföreningar, egenföretagare, kommuner och länsstyrelsen. Studenterna gör praktik vid olika platser över hela landet och hjälper kommunens parkarbetare att hålla rent i de kommunala natur- och kulturreservervaten. Sedan 2010 befinner vi oss också i ett biosfärområde – Vänerskärgården med Kinnekulle (www.vanerkulle.se). Det är ett *modellområde för hållbar utveckling*. Ordet *biosfär* betyder allt levande på jorden och handlar om samspelet mellan människan och miljön. Unesco väljer ut områden i världen som uppvisar goda initiativ på hållbar utveckling. Ett biosfärområde ska tjäna som ett modellområde där insatser fokuseras på att främja naturvård, samhällsutveckling och utveckling av forskning och utbildning. Lokal samverkan är grunden! Ett biosfärområde formas efter lokala förutsättningar, just därför är varje biosfärområde unikt! Huvudsyftet med ett biosfärområde är att utveckla samhället på ett långsiktigt och hållbart sätt samt att skapa en större samverkan mellan lokal kunskap, forskning, utbildning och näringsliv (entreprenörskap). Våra studenter som läser i Mariestad får lära sig dokumentera, analysera och tolka landskap och får insikt om traditionell kunskap och biologisk mångfald. De får färdigheter i att använda både moderna redskap och speciella färdigheter i trädvård, ängsbruk och restaurering av olika landskapsmiljöer. Kunskap om det biologiska kulturarvet varvas med exkursioner och fältpraktik. Studietiden bedrivs mitt i biosfärområdet Vänerskärgården med Kinnekulle. Love har precis slutat

utbildningen och är på väg in i arbetslivet medan Martin ännu inte är klar. Lokal och traditionell kunskap blandad med nya metoder och engagerad entreprenörsanda skapar förutsättningar för att utveckla landskapet på ett hållbart sätt! Fler borde pröva på att låta studenterna komma ut och praktisera i landskapet, inte minst de som läser geografi. Geografer behövs!

Referenser

- * Bucht, Eivor (2005a) Reflektioner kring problemen att bevara landskap. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 48, sid 39–51.
- * Bucht, Eivor (2005b) Den första, andra och tredje naturen – föreställningar om naturens roll i staden och på landsbygden, sid 20–39 i R Pettersson & S Sörlin (red) *Miljön och det förflutna – landskap, minnen och värden*, Idehistoriska skrifter 22, Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet, Umeå.
- Hantverkslaboratoriet (2010) Dokumentation av konferensen Praktiskt arbete i historiskt landskap, 26–27 oktober 2010, Mariestad.
- Lindqvist, Per (2011) Presentation av miljöer i Nätverket för praktisk skötsel i historiska landskap, Riksantikvarieämbetet.
- Magnusson, Bo (2009) *Kunskapsstöd och kvalitetssäkring inom landskapsvården. Utredningsrapport för Hantverkslaboratoriet*, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Magnusson, Bo & Joakim Lilja (2010) Landskapsvårdens hantverk – ett geografiprogram? *Geografiska Notiser* 68(4): 197–199.
- Magnusson, Bo & Katarina Saltzman (2011) Hantverkare i landskapet, sid 149–155 i E Löfgren (red) *Hantverkslaboratorium*, Hantverkslaboratoriet, Mariestad. Tillgänglig på Internet: http://craftlab.gu.se/digitalAssets/1328/1328263_antologin-hantverkslaboratorium-2011.pdf
- * Pollan, Michael (2000) *En andra natur. En trädgårdsodlares bildningsväg*, Prisma, Stockholm.
- Riksantikvarieämbetet (2011) Kulturresevat, www.raa.se (granskad 28 oktober)
- * Saltzman, Katarina (2000) Att bevara det föränderliga. Om nomineringen av södra Ölands odlingslandskap till UNESCO:s världsarvslista, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 38, sid 6.
- * Selander, Sten (1987) *Det levande landskapet i Sverige*, 3e upplagan, Bokskogen, Göteborg. (sid 448–456)
- * Westman, Anna & Tunón, Håkan (red) (2009) *Ju förr desto bättre. Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid, en inspirationskrift från Centrum för biologisk mångfald och Sveriges hembygdsförbund*, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

*Bo Magnusson, fil dr i geografi inriktning naturgeografi,
är universitetslektor vid Institutionen för kulturvård,
Göteborgs universitet i Mariestad.
Mejl: bo.magnusson@conservation.gu.se*